

„A régi, paradigmába szerveződött struktúrák ereje” a magyar igeragozásban

1. Bevezetés. A Magyar Nyelv egy korábbi számában közölt (PUSZTAY 2020) nyelvtörténeti megfigyelésekből és az azok alapján megfogalmazott általános kérdésekből, felvetésekből kiindulva, azokra reflektálva szeretnénk bemutatni az *avatar-elméletünket*, amely a magyar nyelv szinkrón grammatikai rendszerének néhány rejtélyes jelenségéről kíván elsődlegesen számot adni, amit oly módon képes megtenni, hogy egy ősi egyeztetési rendszert rekonstruál.¹

Szó szerint idézzük PUSZTAY (2020: 208) általánosító gondolatait, amelyeknek a szövegből ritkított betűtípussal általunk kiemelt részeit fogjuk elsődlegesen górcső alá venni, ahogy azt a tanulmányunk címe is sugallja: „A tárgy határozottságától (ill. határozatlan-ságától) függő két igeragozás megkülönböztetése attól kezdve, hogy a magyarban egyetlen finnugor nyelvként kialakult a névelő, melynek segítségével különbséget lehet tenni alany és tárgy határozatlan és határozott volta között, elveszítette értelmét. Ezzel az innovációval a magyar nyelv átlépett az »európai« rendszerbe, amelyben valóban a határozatlan-ság-határozottság megkülönböztetése a mérvadó. A régi, paradigmába szerveződött struktúrák erejét jelzi, hogy a magyar nyelvben ma a határozatlan-ság-határozottság ellentétét egyszerre két eszközzel, tehát a nyelv egyik alapszabályának, a gazdaságosságnak ellentmondva fejezi ki, ti. a névelővel és a megfelelő igeragozási típus megválasztásával. Ezt a »luxus« nevezik *redundanciának*. Ilyen jelenség – tapasztalatom szerint – akkor fordul elő, ha két szemlélet ütközik, a régi és az új, s még nem dőlt el, hogy ebből az összeütközésből melyik kerül ki győztesen. Hogy mi lehetett az eredeti helyzet, annak megállapítására az obi-ugor, a szamojéd és a paleoszibériai nyelvek adhatnak támpontot.”

Az avatar-elmélet aprólékos bemutatása és formális eszköztárának a definiálása szétfeszítené ennek a tanulmánynak a kereteit, nem is ez a célunk. Ami miatt kapcsolódni kívánunk az idézett passzushoz ezen a fórumon:

1. az a rejtett állítás, hogy egykoron – „az eredeti helyzetben” – olyan markáns rendszerbe álltak össze bizonyos grammatikai tényezők, hogy az akkor működő kohéziós erők – noha a háttérben álló kognitív szemlélet már elenyészett – a magyarban mind a mai napig összetartják a rendszert;

2. az a felvetődő kérdéscsoport, hogy

A) vajon milyen is volt ez a rendszer,

¹ Az *avatar* (vagy *avatár*) a hindu mitológiában egy istenség földi megtestesülése; ez alapján virtuális világokban vagy online platformokon is elkezdtek használni olyan digitális képviselőre, amely ott egy adott személyt vagy felhasználót jelenít meg. Arra a 3.4. pontban derül fény, hogy miért vált ez a fogalom elméletünk névadójává.

B) mi volt az a szemlélet, amely „értelmet” (kognitív háttérret és pragmatikai stratégiát) adott neki, és

C) hogy miért élte túl az idézetben említett redundancia „luxusát”.

Ehelyütt arról kívánjuk meggyőzni az olvasót, hogy az avatar-elmélet megerősíti a „rejtett állítást” (ahogy az pedig motivált minket az elmélet kidolgozására), illetve a kérdésekre (ha nem is végleges, de) továbbgondolásra, megfontolásra méltó egységes választ ad, és ezért érdemes megismernedni az elmélet teljes(ebb) leírásaival (ALBERTI–FELTIZI–VERESS–FARKAS 2025; FARKAS–FELTIZI–VERESS–ALBERTI 2025). Nyilván e teljes(ebb) leírásokra hárul az a feladat, hogy az avatar-elméletet beágyazza olyan magyar grammatikai megközelítések körébe, mint a formális szintakták *inverz (egyeztetési)* elmélete (É. KISS 2005, 2013, 2017; BÁRÁNY 2017: 55–103; illetve ABONDOLO 1988: 88–92; l. 2.2.), annak nem inverz alapú szemantikai alternatívája (COPPOCK–WECHSLER 2010, 2012; COPPOCK 2022; 2.1., 3.7.), a diakrón/uralisztikai *reflexív-elmélet* (É. KISS – MUS 2022; 2.3., 4.1.), háttérükben a *személyhierarchia-érzékenység* (person-hierarchy sensitivity, pl. BÉJAR–RESAC 2009; 2.2., 3.2., 3.4., 3.7.), az *elkülönítő tárgyjelölés* (differential object marking, pl. DALRYMPLE–NIKOLAEVA 2011; É. KISS 2013, 2017; 2.1.), illetve a *horgonyzás* (anchoring, pl. DONER 2019; 3.3., 3.7.) univerzális elméleteivel. Ezeket az elméleteket majd nyelvi példákon szemléltetve vázoljuk fel. A jelentőségüket illetően azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy a magyar nyelv általános/elméleti nyelvészeti kutatásának különféle területeire a kétezres években olyan gondolatok kerültek be, amelyek elvezethetnek az idézett passzus által felvetett nyelvtörténeti/uralisztikai kérdések koherens, szisztematikus megválaszolásához. A nyelvtörténeti/uralisztikai kutatást tehát „kívülről érkező” eszmékkel szeretnénk segíteni, amiben mintaként az É. KISS és MUS (2022) által javasolt grammatikalizációs ösvény szolgált számunkra, RÁKOSI (2025) megfigyelései mellett.

A tanulmányt a fenti A–C) kérdéscsoport köré szervezzük. A 2. szakaszban ismertetjük az A) kérdésre adott válasz gyanánt azt a grammatikai részrendszert, amit a jelenlegi magyar grammatika egyes igeragozási és névmás-morfológiai rejtélei alapján kísérlelhetünk meg rekonstruálni mint azokat együttesen, egymással összefüggésben magyarázó „eredeti helyzetet”. A 3. szakaszban a felépített avatar grammatikának „értelmet adó” kognitív háttérret és pragmatikai stratégiát ismertetjük, ezzel reflektálva a B) kérdésre. A C) kérdésben megfogalmazott redundancia-problémára pedig a 4. szakaszban ismertetünk egy magyarspecifikus megoldási javaslatot, ami továbbfejlesztése/adaptálása a reflexív elméletben javasolt megközelítésnek; ennek az uráli nyelvekre való általánosítását már mint jövőbeli kutatási kérdéskört vetjük fel a szakasz második felében. Az 5. szakaszban foglaljuk össze a tanulmányt.

2. A paradigmába szerveződött egykori struktúra

2.1. A negyedik személy. Az 1. szakaszban idézett passzusban említett határozottsági probléma az avatar-elmélet megalapozásában is kiemelkedő jelentőséggel bír. Ahogy PUSZTAY (2020: 206) is utal rá, a témakör a magyar szinkrón nyelvészetben gyakran terminológiai problémaként kerül elő: hogyan is nevezzük

meg azt a kétféle igeragozást, amit a *hozok/hozom, hozol/hozod, hoz/hozza* minimálpárokkal szemléltethetünk.² PUSZTAY (2020: 196) javaslata: „Célszerűbb volna a semleges 1. ragozás és 2. ragozás megjelölést használni, s hozzájuk rendelni a használati szabályokat.” E felfogás általánosításának tekinthető az, hogy az avatar-elméletben, alapvetően BÁRÁNY (2017: 38) javaslatát követve, a kétféle harmadik személyt nem úgy nevezzük meg, hogy „1. ragozást kiváltó harmadik személy”, illetve „2. ragozást kiváltó harmadik személy”, hanem az első és a második személyt is bevonva a paradigmába, négy személy hierarchikus rendszeréről beszélünk. Vagyis első (*én, mi*), második (*te, ti*), harmadik (pl. *ő[k]*, *az[ok]*) és negyedik (pl. *[vala]ki[k]*) személyről.

Mindez szervesen beleillik az elkülönítő tárgyjelölés elméletkörébe, aminek az a megfigyelés a kiindulópontja, hogy egyes nyelvekben a tárgyak egy bizonyos osztálya valamilyen elkülönítő grammatikai jelölést kap³; beleértve ebbe azt is, hogy az igén jelenik meg elkülönítő jelölés a tárgy függvényében. Releváns a (pragma)szemantikai háttér: az elkülönítő tárgyjelölés azzal áll összefüggésben, hogy „prominensebbnek” minősülnek egyes tárgyak másoknál, a beszédhelyzet viszonyrendszerében és/vagy valamilyen élőségi/határozottsági/specifikussági/familiaritási/diskurzuskötöttségi/topikalitási prominencia fokozatai alapján (COPPOCK 2022: 121).

Mint a fentiek sugallják, a négy személy közötti absztrakt hierarchia a releváns. Hogy pontosan milyen kognitív/pragmatikai/szemantikai tartalom társul az egyes prominenciafokozatokhoz – vagyis hogyan kell „hozzájuk rendelni a használati szabályokat” –, az nyelvenként eltérő, illetve egy nyelven belül korszakonként, dialektusonként is változhat (PUSZTAY 2020: 207; COPPOCK 2022).

A négyelemű személyhierarchián alapuló ragozási rendszer a magyarban úgy jellemezhető, hogy másképpen működik az alannal való egyeztetésben, mint a tárggyal való egyeztetésben. A hierarchia legalsó fokán álló negyedik személy ugyanis alanyként ugyanolyan egyeztetést vált ki, mint a harmadik személy: pl. *ő/ki hoz téged haza?* Amikor a harmadik személyre való utalásban megjelenik az *-n*, ez akkor is fennáll: *ő/ki hozzon téged haza?* Tárgyként viszont eltérő a harmadik személy hatása – pl. *őt hívod meg?* – a negyedik személyétől: *kit hívsz meg?* A negyedik személyű tárgy olyan, mintha „nem is lenne”; az iménti *-sz* az igeragozásban a (nem *ik*-es) intranszitiv igék megfeleltethető toldaléka, pl. *vacogsz*. Ezt az összefüggést úgy is megfogalmazhatjuk, hogy a négyelemű személyhierarchia alján álló negyedik személy nem vált ki tárgyas ragozást, vagyis az igeragozás ilyenkor csak az alany személyén múlik.

² PUSZTAY (2020: 206) tanulmányában így vetődik fel: „Mindenekelőtt röviden szólni kell egy terminológiai kérdésről. Az igeragozási típusok közül az alany–tárgy viszony kifejezésére alkalmas konjugációkat hagyományosan az ún. alanyi (szubjektív) és a tárgyas (objektív) ragozásnak nevezzük. (Egyéb, a szakirodalomban helyenként használt szinonim terminusok például: intranszitiv–transzitiv, indeterminált–determinált [azaz ’határozatlan’–’határozott’] [...]) A kétféle igeragozást megkülönböztető uráli (szamojéd, ugor, mordvin) és paleoszibériai nyelvek tanúsága alapján megállapítható, hogy valamennyi elnevezés félrevezető.”

³ A keleti manysiban például csak a topik szerepű tárgy kap tárgyesetet, a kontextuálisan újnak minősülő tárgy esetjelölés nélkül jelenik meg (É. KISS – MUS 2022: 54).

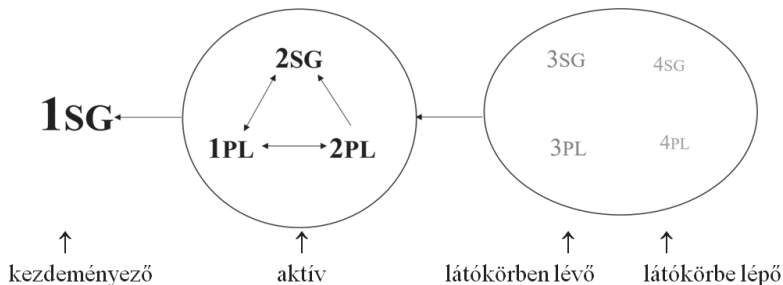
2.2. Inverz kontextusok. Olyan esetek szemléltetésével folytatjuk a tárgyalást az alábbi (1a) és a (2a) példák kapcsán, ahol nem várt módon egy első vagy második személyű tárgy ugyanolyan ragozást vált ki, mint egy negyedik személyű, vagyis nem vált ki tárgyas ragozást. A b) példák szemléltetik a tárgyas ragozást háromféle alanyi személyérték mellett, ahol a (3) példásorban a c)-ben nincsen tárgyas ragozás, az a)-ban viszont olyan tárgyas ragozás van, ahol még a tárgy második személye is megmutatásra kerül az *-l-* révén (PUSZTAY 2020: 209). A legutóbbi példát – ami az 1SG>2SG kontextusban mutatja meg a ragozást (vagyis ahol az 'én' alany a 'te' tárggyal kerül párba) – érdemes összevetni a fordított kontextussal: a 2SG>1SG párosítás esetén a ragozás nem mutatja meg az első személyű tárgyat, mintha csak negyedik személyű lenne a tárgy (1a). A tárgy személyének megmutatása tekintetében tehát az igeragozás erősen hiányosnak hat.

- (1) a) *Te₂ engem₁/kit₄ hívsz?*
 b) *Te₂ őt₃ hívod?*
 (2) a) *Ili₃ engem₁/téged₂/kit₄ hív?*
 b) *Ili₃ őt₃ hívja?*
 (3) a) *Én₁ téged₂ hívlak.*
 b) *Én₁ őt₃ hívom.*
 c) *Én₁ kit₄ hívok (tűz esetén)?*

Vajon milyen struktúra szerveződött itt paradigmába? – tehetjük fel a kérdést a tanulmány címébe is beillesztett PUSZTAY-idézettel szólva, illetve utalva az 1. szakaszban megfogalmazott A) kérdésre. A választ pedig a *s z e m é l y h i e r a r c h i a - é r z é k e n y s é g* általános elméletére alapozott relációs hálózat adja meg; amit egyből úgy mutatunk be, hogy a személy jegyén kívül a szám jegyét is tekintjük:

1. ábra

Inverz kontextusok az inverz-elmélet alapján (É. KISS 2013: 8),
 kiterjesztve az avatar-elméletben a beszédcselekvésbeli nyolc pozícióra

Mielőtt a részletekbe merülnénk, felvázoljuk a globális képet. A tárgyi egyeztetés nem hiányos vagy részleges a négy személy megkülönböztetése tekintetében, hanem *s z e m é l y h i e r a r c h i a - é r z é k e n y*: a grammatikai rendszerben valamiféle anomáliaként jelentkezik az, ha egy tárgyas ige alanya – az aktív, hatást

gyakorló szereplő – alacsonyabban áll az adott nyelvre jellemző hierarchiában, mint a – hatást elszenvedő – tárgy. Az ábrán ez úgy jelenik meg, hogy a nyilak a hierarchiával szembemenő alany–tárgy párosításokat jelzik mint „anomáliát”, amelyeket *inverz kontextusként* nevezünk meg; tárgyi egyeztetés pedig csak a nem inverz, azaz *direkt kontextusokban* lép fel (BÁRÁNY 2017: 107, 139). Ebbe a struktúrába szerveződött tehát a személytoldalékolás gazdag rendszere.

Az ábrát úgy kell értelmezni, hogy a személy–szám párok nyolcelemű halmazán bemutatott háromelemű partícióból indulunk ki, amelynek osztályai: egy egyelemű halmaz az ’én’ elemmel, egy háromelemű a ’mi’, ’te’ és ’ti’ elemekkel, valamint egy négyelemű a harmadik és negyedik személyű beszédcselekvési pozíciókkal. Az ’én’ tárgyként a másik hét pozícióval inverz kontextust alkot, a négyelemű halmaz elemei pedig alanyként alkotnak inverz kontextust a többi pozícióval, de egymással direkt kontextusokat alkotnak; ezt a (4a–b) azzal szemlélteti, hogy az ige megmutatja a tárgy személyét. A háromelemű csoporton belül viszont inverz kontextusok alakulnak: mint látható az (5a–b)-ben, az igeragozás nem mutatja meg a tárgy első vagy második személyét, hanem negyedik személyt jelez.⁴ Vagyis az {1,2} párosítás esetében csak az egyes számban van olyan aszimmetria, hogy az inverz kontextus (3a) megfordításával direkt kontextust kapunk (1a), többes számban mindkét kontextus inverz (5a–b).⁵

- (4) a) *Ki₄ hívja őt₃/őket₃?*
 b) *Ili₃ kit₄/kiket₄ hív?*
 (5) a) *Mi₁ titeket₂/téged₂/kit₄ hívunk?*
 b) *Ti₂ minket₂/engem₂/kit₄ hívtok?*
 (6) a) *Te₂ engem₂/minket₂/kit₄ hívsz?*
 b) *Ti₂ engem₂/minket₂/kit₄ hívtok?*

A (4–6) példákkal azt is szemléltetjük, hogy a tárgy számértéke nem mutatkozik meg az igeragozáson. Az alany számértéke viszont megmutatkozik; a fenti utolsó minimálpárt ennek kiemelt szemléltetésére szánjuk (6a–b).

Még nem vizsgáltuk meg azokat az alany–tárgy párosításokat, amelyekben a két vonzat személyjegye megegyezik. Annyit kívánunk e pontban leszögezni, hogy a (6a) példának mintájára megalkotott változatok akkor is elfogadhatatlannak, ha a *hív*sz ige helyett olyan konstrukciót választunk, amelyik értelmet adna az ilyen párosításoknak: például **Te téged/titeket akarsz javasolni?* A kérdést a 3.4. pontban tárgyaljuk.

⁴ A tárgyi helyen visszaható névmást megkövetelő kontextusok tárgyalásába (pl. *én magamat/magunkat jelölném erre a próbára*) e tanulmányban nem kívánunk belebocsátkozni.

⁵ Az alapnak tekinthető [1>2>3>4] személyhierarchia tehát nem triviálisan terjed ki a magyarban a számjegy bevonásával ily módon: [1SG > 1PL > 2SG > 2PL > 3SG > 3PL > 4SG > 4PL] (vö. COMRIE 1980, idézi É. KISS–MUS 2022: 55), hanem az 1. ábrán bemutatott szövevényesebb relációs hálózatot alkotja – összhangban azzal a nézettel (BÉJAR–REZAC 2009), miszerint a személyhierarchia-érzékenységet mutató nyelvekben más-más lehet nyelvenként az a hierarchia, ami az igeragozást meghatározza (l. még SILVERSTEIN 1976).

2.3. Tárgyi egyeztetést ki nem váltó birtokos szerkesztésű névmások.

Az alábbi példabokorban összegyűjtöttük azokat a tárgyi névmásokat, amelyek első vagy második személyre utalnak – ezt jelölik a felső indexek a névmás elé illesztve –, de a negyedik személyű névmásokkal megegyező módon működnek: nem váltanak ki tárgyi egyeztetést, amire pedig az alsó indexekkel utalunk. Hat ilyen névmás van, amelyek közös morfológiai tulajdonsága, hogy olyan személytoldalékolást tartalmaz a hangalakjuk, ami a főnevek birtokostoldalékolásával egyezik meg (vö. *hegem*, *heged*, *zselénk/hegünk*, *zselétek/hegetek*). Megjegyezzük, hogy e megegyezés alapján pusztán formai szempontból beszélünk az alábbiakban „birtokos szerkesztésről/szerkezetről” (a bevett terminológia talaján maradván), és a pont végén univerzális grammatikai kontextusba illesztve fogalmazzuk meg az állításunkat a szerkezet jelentéstartalmáról, illetve besorolásáról.

- (7) a) Te_2 ¹*engem*₄ / ⁴*kit*₄ űzöl?
 b) Te_2 ³*őt*₃ űzöd?
 (8) a) Ili_3 ¹*engem*₄ / ²*téged*₄ / ⁴*kit*₄ űz?
 b) Ili_3 ³*őt*₃ űzi?
 (9) a) Mi_1 ²*titeket*₄ / ²*téged*₄ / ⁴*kit*₄ űzünk?
 b) Ti_2 ¹*minket*₄ / ¹*engem*₄ / ⁴*kit*₄ űztök?
 (10) a) Mi_1 ²*benneteket*₄ / ⁴*kit*₄ űzünk?
 b) Ti_2 ¹*bennünket*₄ / ⁴*kit*₄ űztök?

Az avatar-elmélet a reflexív-elmélet diakrón módszertanát követve egy grammatikalizációs ösvény hipotetikus kiindulópontján a szinkrón nyelvéllapotban kognitív/pragmatikai/szemantikai interpretációval (már) nem társítható grammatikai jelenségcsoporthoz illeszkedő rendszert keres: az egykor „paradigmába szerveződött struktúrát”. Nehézséget jelent az, hogy a grammatikalizációs ösvényeken nemcsak a jelentésoldalon enyésznek el tartalmak, hanem a forma oldalán is folyamatosan –egyszerűsödésnek tekinthető – kopás zajlik (É. KISS – MUS 2022: 43).

A szakasz első bekezdésében leírt rendszer két meghatározó vonása: a hat vizsgált névmás negyedik személyűként funkcionál, és birtokos szerkezettel rendelkezik. Az avatar-elmélet abban különbözik vetélytársaitól (l. 1. szakasz), hogy e két tény egy közös okra vezeti vissza.⁶ A birtokos szerkezet azért rejtélyes, mert egy [x által birtokolt y] séma például a (9b) és (10b) példákban azt az állítást nyújtáná, hogy nem ’minket’/’bennünket’ űznek, hanem valamilyen általunk birtokolt entitásokat. A rejtély kulcsa e birtok feltárásában, a birtokviszony értelmezésében rejlik.

A formális szempontból birtokoltnak nevezett y természetéről a *benn*-névmások árulnak el többet a szinkrón nyelvéllapotban (10a–b): y *benn* van az x személyben (aki a ’mi’ vagy a ’ti’ csoport tagjait jelenti), *bensője*, *bele*. A birtokviszony sokféle értelmezési lehetősége között számon tartott alternatívák közül tehát a rész–egész viszony áll fenn. A ’bél’ alapjelentésű töről tehát azt állítjuk,

⁶ Egy olyan szószinten zárványosodott alak, mint például alább a *helyszűke* kifejezés, a birtokos szerkesztés ellenére (vö. BARTOS 2001; COPPOCK 2022) nem vált (tárgyként) ki tárgyas ragozást: *Ügyelj arra is, hogy a kiválasztott kád elférjen és ne okozzon helyszűkét.* (<https://www.mozaik-keramia.hu/blog/blogok/5-tipp-kadvasarlas-elott.html>; 2025. 03. 03.).

hogy nem valamiféle elvont lokatív jelentésen keresztül (PUSZTAY 2020: 212) értelmezendő, hanem közvetlenül a beszédrésztvevők testi valójára, „esendő porhüvelyére” utal, ami összhangban áll az igeragozás által jelzett 4. személlyel, a személyhierarchia legalacsonyabb pozíciójával (l. 2.2., ill. 1. ábra).

Vajon ráillik-e a feltárt [x-nek egy y része] séma a nem lokatív tárgyi személyes névmásokra (7–9)? Amit É. KISS és MUS (2022: 50–51) az *en-g-em* és a *té-g-ed* egyes számú alakokban megőrződött -g- komponensről ír, az tökéletesen beleillik a sémába. Egy ’alak/forma/lélek’ jelentésű proto-uráli morfémára vezetik vissza ezt a -g- komponenst, HELIMSZKIJ (1982) kutatásaira támaszkodva. A diakrón levezetésükben kimondják, hogy a jelentéstartalom elhalványult, majd kiveszett. A szemantikai erózióval párhuzamosan az elem hangtani eróziója is zajlott, ami a *mi-Ø-nk-et/ti-Ø-tek-et* többes számú alakok esetében a teljes megszűnésig jutott el. A jelentés kiveszését elősegíthette az, hogy az y „birtok” számára feltételezett ’rész’ funkció szempontjából érdektelen a grammatikai rendszeren belül, hogy az x beszédrésztvevőnek pontosan milyen jellegű y részét jeleníti meg a nyelv.⁷

Hogy a személyjelöléssel kifejezett rész–egész viszony jelenti a döntő mozzanatot az e pontban tárgyalt névmástípus rejtélyének a feltárásában, azt megerősíti az a nemzetközi kutatás, amelynek a témáját így nevezik meg: *camouflage constructions* ’álcázó szerkezetek’. Ezek jellemzője, hogy úgy történik utalás egy szereplőre – gyakran a beszélgetésben a címzettre –, hogy annak egy testrészét jelenítik meg egy birtokos szerkezetben birtokszóként. A témakörben alapvetőnek számító egyik tanulmánynak (COLLINS–MOODY–POSTAL 2008) a középpontjában az amerikai fekete lakosság angoljában produktívan használt *ass camouflage construction* áll, amit a magyarban is tudunk érzékeltetni bizonyos kontextusokban: pl. *érthető, hogy mented a seggedet*. A szerzők emellett érvelnek (COLLINS–MOODY–POSTAL 2008: 62–65), hogy az álcázó konstrukciók előfordulása univerzális, amit úgy szemléltetnek, hogy a világ legkülönbözőbb nyelveiből hoznak példákat a *fej, arc, csont, bőr* birtokszói használatára egy személyre való utalás (egyes esetekben egyenesen kötelező) alternatívájaképpen. A magyarban a fenti kifejezés következő változatát hozhatjuk fel példaként: *mented az irhádát*.

A következő szakaszban bemutatjuk az 1. szakasz B) kérdésére adott választ az avatar-elméletnek: hogy mi is lehetett az a szemlélet, amely egy ilyen grammatikai részrendszernek „értelmet” adhatott: vagyis kognitív háttérrel képezhetett és racionális pragmatikai stratégiát nyújthatott.

3. Az értelmet adó szemlélet

3.1. A beszédcselekvés aktivitási relációs hálózata mint kognitív háttér. Kezdjük annak bemutatásával, hogy a negyedik személy bevezetésével (2.1.) mi-

⁷ Az [x-nek egy y része] sémánkkal a DEN DIKKEN (2004: 15–16) által felvetett hipotézis is nyilvánvalóan tökéletesen kompatibilis (l. még RÁKOSI 2025), miszerint a rejtélyes -g- ugyanúgy a *mag* szóra vezethető vissza, mint a visszaható névmások esetében (pl. *mag-am*). A 3.4. pontban rámutatunk, hogy az avatar-elméletben az 1. ábrán bemutatott rendszerbe illeszkednek a tárgyi funkciójú visszaható névmások is, hiszen azok is más személyű egyeztetést válthatnak ki, mint amilyen személyre utalnak (pl. *látod ²magad(at)₃ / ³Ilit₃?*).

ilyen modellt kapunk a beszédhelyzetről, pontosabban a beszédcselekvésről, aminek a környezetétől szolgál.

Induljunk ki egy olyan beszédhelyzetből, ahol legalább három ember van jelen. Egyikük éppen kimond egy mondatot, ezzel ő a cselekvő fél, az 'első személy', aki együttműködést kezd m é n y e z (AUSTIN 1975) valamelyik hallgatójával (l. 2.2., ill. 1. ábra). A kiválasztott hallgatót (tipikusan a szemkontaktus felvételével) arra a cselekvésre kívánja rábíni, hogy vállaljon a k í v szerepet: vállalja el a címzetti szerepet a feladott üzenethez (OISHI 2016). Ő a '2. személy'. Az első és a második személy tehát a beszédcselekvés aktív résztvevői.

A többi jelenlévő, ha egyáltalán hall(gat)ja a beszélőt, nem játszik aktív szerepet a tekintett nézőpontból (irreleváns a feladó szempontjából, hogy hogyan döntenek arról, hogy megkísérlik-e egyáltalán értelmezni a hozzájuk érkező hanghullámokat). Ővük a '3. személy' szerepe a két beszédrésztvevő l á t ó k ö r é b e n, akikre így a beszélő határozott kifejezéssel utalhat, közben tipikusan rájuk is mutatva vagy legalábbis odapillantva, alapozva a közvetlen közös referenciális hozzáférésre a címzettel.

A 3. személy szerepét a látókörben lévő nem humán entitások is játszhatják. További absztrakciós lépést jelent az emberi kommunikációban, hogy határozott kifejezéssel jelen nem lévő személyekre és dolgokra is utalhatunk. Tipikusan határozatlan kifejezésekkel – tehát '4. személyűekkel' – bevezetve őket a diskurzusba, a beszéd világteremtő erejének köszönhetően utána már éppúgy jelen lesznek – immár '3. személyként' – a diskurzusreferenseik révén (KAMP-REYLE 1993; KLEIBER 2005; ALBERTI-KLEIBER 2024), mint a ténylegesen a látókörbe már korábban bekerült szereplők. A siketek jelnyelvi társalgásában például a diskurzusreferensek ténylegesen oda is vannak rendelve egy-egy térponthoz, és a társalgók úgy mutogatnak a térpontokra, mintha ténylegesen jelen lennének a megidézett szereplők (ALBERTI-SZABÓ 2002). A '4. személy' tehát a társalgásban éppen akkor megjelenő, a beszédrésztvevők látókörében még sem ténylegesen, sem elvont értelemben korábban jelen nem lévő szereplők beszédhelyzeti pozíciója, viszont a későbbiekben már 3. személyű kifejezésekkel lehet rájuk utalni.

3.2. A személyhierarchia-érzékenység mint pragmatikai maxima alapja.

A bemutatott beszédcselekvés-modellben a személyhierarchia-érzékenységet (2.2.) a világ történései konceptualizálásának egy potenciális rendezőelvéként határozhatjuk meg kognitív aspektusból, ami pragmatikai szempontból tekintve kijelöli a beszédcselekvésnek egy hatékony stratégiáját.

A felmerülő stratégiát GRICE (1975) mód/modor (*manner*) maximacsoportjába sorolhatjuk a k t í v i t á s i a l m a x i m a néven, a rendezettség almaxima (*Be orderly*) társaságába helyezve. A *Be orderly* almaxima azt írja elő, hogy a mondatok egymásutániségának az időrendje tükrözze az azok által elbeszélte történet időrendjét – a hallgató számára egyszerűbbé téve a szöveg megértését.

Ezzel feltételezhető analógnak a személyhierarchia-érzékenységet motiváló pozitív korrelációs preferencia a beszédcselekvési aktivitás és az éppen kimondott tárgyias igével kifejezett aktivitási reláció között. Egyszerűbben megfogalmazva: aki a beszédhelyzetben aktívabb, kezdeményezőbb, arról feltételezendő alapesetként, hogy az elbeszélte esetben is aktívabb, kezdeményezőbb (volt).

Manner-almaximaként így fogalmazhatjuk meg: A beszédcselekvés hatásiránya, aktivitási relációstruktúrája essen egybe az elbeszéli eseménybeli hatásiránnyal! Az inverz beszédcselekvési kontextusok éppen a maximasértő helyzetekkel esnek egybe, amit például a baszkban (BÉJAR–RESAC 2009: 37) és számos indián nyelvben (VOLCHOK 2019) inverzhelyzet-jelölő toldalékkal jelölnek meg az igén.⁸

3.3. Horgonyzás. A formális mondattani elméletekben a mondat ágrajzszerűen elképzelt szintaktikai szerkezetében egy olyan középső szerkezeti tartományt feltételeznek, amelyik – a nyelvi forma oldalát tekintve – a toldalékolási részletek megragadásáért felelős. Ami pedig a tartalmi oldalt illeti, az Inflexiók Tartománya a horgonyzást szolgálja, állítja.⁹ A szintaktikai reprezentációban [$\pm$ COINCIDENCE] jegyek fejezik ki, hogy a beszédcselekvés ideje, helye és szereplői egybeesnek-e a mondatban megjelenített esemény idejével, helyével és szereplőivel.

Az avatar-elméletben az a tézis teljesíti ki ezt a horgonyzás-elméletet, hogy a személyhierarchia-érzékeny nyelvekben nemcsak azt jelzi a grammatika, hogy a beszédcselekvés kontextusában értelmezett négyféle szereplő milyen mondatbeli prominens szerepekben jelenik meg, hanem hogy a köztük fennálló aktivitási relációs hálózat másolódik-e rá a mondatbelire: például ¹én ²űzlek ³téged / ^{űzöm} ³őt (a szemléltetett kontextusok: 1>2, 1>3), vagy éppen fordított a viszony: ³ő ^{űz} ¹engem/²téged (3>1, 3>2; ebben a furcsa algebrában ezek a rendszerbeli „anomáliaként” megjelenő esetek, ahol leáll a tárgyi egyeztetés). A [$\pm$ COINCIDENCE] jegy tehát nem pusztán annyit jelez, hogy a mondat alanya egybeesik-e mondjuk az 1. személlyel, hanem azt is, hogy a tranzitív igével 1>2 hatásirány társul-e, vagy éppen egy 2>1 inverz hatásirány.

3.4. Avatarok. A formai tényezők tárgyalása során a 2.3. pontban arra jutottunk, hogy a tárgyjelölő *benn*-névmások közvetlenül a beszédrésztvevők testi valójára, esendő „porhüvelyére” utalnak, ami összhangban áll az igeragozás által jelzett 4. személlyel, a személyhierarchia legalacsonyabb pozíciójával. A másik négy birtokos szerkezetű tárgyi névmás is hasonlóan alakra, lélekre vagy magra utalt egy korábbi nyelvallapotban, tehát az adott beszédrésztvevő valamely részére vagy egészének egy sajátos bemutatására. Az avatar-elmélet kulcsa az imént bemutatott kognitív interpretációja a személyhierarchia-érzékenységeknek: a beszédcselekvésben aktív szereplők számára (*én/te/mi/ti*) egy mondatban (az „aktív” alanyi szerep helyett) a tárgyi szerep – ami elsődlegesen a behatott páciensi szereplőé – előnytelen, nem kompatibilis, ezért csak közvetve osztható ki nekik.

⁸ Szemléltetésképpen tekintsük az idézett szerzőpáros egyik minimálpárját a baszkból: *ikusi n-u-en* 'én láttam őt' – *ikusi n-ind-u-en* 'ő látott engem'. Az *ikusi* személyre való utalás nélkül a 'látott/látva' jelentéstartalmat nyújtja, a személytoldalékot az utána álló (az angol *have*-nek megfeleltethető) *u* alakban megjelenő segédige hordozza: a prefixumként álló *n-* utal az első személyre. Az *-en* szuffixum a múlt idő jele. Az *-ind-* a különbség a minimálpárban, ami azt jelzi, hogy a megjelölt első személy éppen inverz kontextusban szerepel; jelesül a 3>1 kontextusban, szemben a direkt 1>3 kontextussal, amelynek esetében nincs jelen az inverzkontextus-jelölő morféma).

⁹ „The Inflectional Domain is for anchoring [which] encodes a [$\pm$ coincidence] feature that indicates whether the utterance time, location, or participants coincide with the event time, location, or participants” (DONER 2019: 108).

Az [x által birtokolt y rész] séma tökéletes közvetítő ebben a felfogásban: *referenciális* szempontból az y azonosnak tekinthető az x-szel, miközben *funkcionálisan* eltérőek: a beszédhelyzetben éppen aktív x az elbeszélő történet adott tagmondatában éppen behatást elszenvető y részével vesz részt (amikor például megharapja a medve vagy megsebesíti egy lezuhanó szikla). Az x beszéd-résztvevővel referenciálisan azonos y szereplő x-nek az elbeszélésbeli képviselője, mintegy a valóságban beszélő/hallgató szereplő *avatarjaként* funkcionál az elbeszélés világában. Úgy is fogalmazhatunk, hogy nem teljes személyiséggel, hanem csak fizikai valójával vesz részt az eseményben.

Egy személyhierarchia-érzékenységen alapuló grammatikai rendszerben avatarként definiálja az avatar-elmélet azokat a különleges névmásokat, amelyek kettős személyjeggyel rendelkeznek: a *referenciális* személyjegyükől eltér a *funkcionális* személyjegyük. A *titeket* és a *benneteket* például (egyaránt) avatarok: referenciálisan 2., funkcionálisan viszont 4. személyűek; ahogyan ezt a 2.3. pontból megismételt példák szemléltetjük, az alsó és a felső indexeket immár definiált módon használva (a nem avatar kifejezéseket pedig érdemes úgy tekinteni, mint amelyek szintén kettős személyjegyűek, csak éppen egybeeső jegyekkel).

(11) a) $Mi_1 \text{ } ^2titeket_4 / ^2téged_4 / ^4kit_4 \text{ } \underline{üzünk?}$

b) $Ti_2 \text{ } ^1minket_4 / ^1engem_4 / ^4kit_4 \text{ } \underline{üztek?}$

(12) a) $Mi_1 \text{ } ^2benneteket_4 / ^4kit_4 \text{ } \underline{üzünk?}$

b) $Ti_2 \text{ } ^1bennünket_4 / ^4kit_4 \text{ } \underline{üztek?}$

A fenti definíció alapján az első és a második személyű visszaható névmások is avatarnak minősülnek, mivel az igeragozás 3. személyű tárgyra utal, miközben maguk a névmások első vagy második személyre referálnak:

(13) $Én_1 \text{ } ^1magamat_3 / ^1magunkat_3 / ^3őt_3 \text{ } \underline{akarom javasolni.}$

(14) $Te_2 \text{ } ^2magadat_3 / ^2magatokat_3 / ^3őt_3 \text{ } \underline{akarod javasolni?}$

A beszédcselekvésbeli nyolc pozíciónak a 2.2. pontban ismertetett rendszere tehát olyan kontextusokkal egészül ki, amelyekben a tárgy nem 'látókörbe lépő' (4. személyű) szereplővé minősül le funkcionálisan, hanem csupán elidegenítésre kerül a beszéd-résztvevőktől. Ez a visszaható névmási karakter ideális pragmatikai jellemzésének ítéltető. A tükörben önmaguk képét figyelő beszéd-résztvevőkről plauzibilis úgy gondolkodni, hogy a tükörképek ott vannak a beszéd-résztvevők látókörében, referenciálisan azonosak velük, de a tükörkép más funkcióban jeleníti meg őket, mint ahogyan eredeti önmaguk funkcionál a beszédhelyzetben: a tükörképek az eredetijüktől független, önálló cselekvésre nem képesek. A (13–14) példapár azt szemlélteti még, hogy a referenciális azonosságot az alanyi kifejezés D_s jelölétének a tárgyi kifejezés D_o jelölétével való halmazelméleti azonosságaként megfogalmazva a visszaható tárgyi névmások megjelenésének a kontextusai általánosabban határozandóak meg, így: $D_s \subseteq D_o$.

3.5. Rések a rendszerben. Olyan elméleti-módszertani problémát vetünk fel ebben a pontban, amit csak a mélyebben érdeklődő olvasóknak szánunk. A 3.2.

pontban említettük, hogy számos személyhierarchia-érzékeny nyelv inverzhelyzet-jelölő toldalékkal jelzi az inverz kontextusokat a tekintett grammatikai részrendszerben, így téve lehetővé, hogy olyan alany–tárgy párt is lehessen választani egy mondat megalkotása során, amely inverz kontextust alkot. Ilyen igei toldalék viszont nincsen a magyar nyelvben; e helyett leállni látszik a tárgyi egyeztetés az inverz kontextusokban (BÁRÁNY 2017).

Az avatar-elmélet viszont ebből a megfigyelésből arra a különös metaelméleti következtetésre jut, hogy a magyar olyan személyhierarchia-érzékeny nyelv, amelyben nincsenek olyan jól formált mondatok, amelyek inverz kontextusban jelenítenék meg az alanyt és a tárgyat. A látszólag inverz kontextusok valójában nem inverzek! A morfológia számára olyan rendszerbeli rések (gap) az inverz kontextusok, mint például egyes igék egyes szám harmadik személyű kötőmódja (pl. *ⁱⁱ akadályozd meg, hogy kisik(o)ljon a vonat*; REBRUS 2000: 848). A morfológiai rendszerben tehát rések vannak bizonyos $q > x$ inverz kontextusok helyén, a pragmaszemantikai rendszerben viszont még sincsen kifejezhetetlen kontextus, mert olyan $^x\text{avatar}_y$ -okat alkalmazhatunk a mondatalkotás során, amelyek a $q > y$ direkt (!) kontextusban jogosultan jelennek meg.¹⁰

3.6. Avatar direkt kontextusban? Bár az avatar-elmélet csak azt zárja ki, hogy inverz kontextusban nem avatar névmással éljünk, a fordított helyzet is nyilván magyarázatra szorul, amikor direkt helyzetben avatar jelenik meg; és dönthet versengő elméletek között, hogy a magyarázat mennyire koherensen illik az adott elméletekbe (COPPOCK 2022: 135). A (15b) példa mutatja az egyetlen ilyen esetet ($1SG > 2$), a megjósolt módon avattal megjelenő inverz kontextus ($2 > 1$; l. (13a/1)), illetve a nem avattal megjelenő direkt kontextusok ($2 > 4$, $1 > 4$; l. (13a/2, c)) mellett.

- (15) a) Te_2 1engem_4 / 4kit_4 vonzol?
 b) $Én_1$ 2téged_4 vonzalak.
 c) $Én_1$ 4kit_4 vonzok?

Az eset tárgyalásához először a 3.2. ponthoz kell visszatérnünk, ahol a személyhierarchia-érzékenység háttérben feltételezett kognitív interpretációból így eredeztettük az inverz kontextusok létét, pragmatikai maximaként megfogalmazva (ami a mondat szerkezet és a beszédcselekvési valóság közötti horgonyzási kapcsolatként is bekódolódhat a szintaxisba; l. 3.3.): A beszédcselekvés hatásiránya, aktivitási relációstruktúrája essen egybe az elbeszélte eseménybeli hatásiránnyal! Míg ez a szabály két szerep viszonyáról mond ki – relatív – megszorítást, addig a 3.4. pontban a tárgyi funkció betöltéséről önmagában tettünk – abszolút – megszorítást: a beszédcselekvésben

¹⁰ A fenti (11b) példacsoport [ti 1engem_4 $űztök$] változatán szemléltetjük az általános megfogalmazást. A ti és az $én$ nem választható ebben a sorrendben alanyi és tárgyi szerepre az $űz$ ige morfológiai paradigmájában úgy, hogy kifejezésre kerüljön az alany második és a tárgy első személye, mivel a $2 > 1$ inverz kontextusnak minősül. Ez rés a magyar morfológiában. A szándékolt jelentés mégis jól formált mondatba önthető, az $engem$ $^1\text{avatar}_4$ névmás segítségével, ami behelyezhető a $2 > 4$ direkt kontextusba. A pragmaszemantikai rendszert tehát résmentessé teszik az avatarok.

aktív szereplők számára (*én/te/mi/ti*) egy mondatban (az „aktív” alanyi szerep helyett) a tárgyi szerep – ami elsődlegesen a behatott páciensi szereplőé – előnytelen, nem kompatibilis, ezért csak közvetve osztható ki nekik.

A beszédcselekvésbeli aktivitás mint kognitív/pragmatikai háttér (fenti értelemben vett) relatív és abszolút leképeződése a megszerkesztendő mondatra az 1SG>2 kontextusról helyesen jósolja meg, hogy köztesnek, hibridnek nevezhető esetet képez az inverz és a direkt kontextusok között, hiszen a relatív kritérium alapján nem tekintendő inverznek, viszont a szigorúbb abszolút kritériumot megszegi. A hibrid karakter megnyilvánulásának tekinthetjük, hogy a szóban forgó kontextusban fellép a tárgyas ragozás: az *-(A)lak* összetett toldalék megmutatja a tárgy személyét az *-l-* révén, ugyanakkor a tárgy szerepében avatar névmást kell használni.¹¹

4. A redundancia „luxusa”

4.1. Kopás helyett új pragmaszemantikai feladat. Az 1. szakaszban megfogalmazott (C) kérdés a 2.3. pontban „elindított” grammatikalizációs ösvény záró fázisát érinti, ha elfogadjuk a reflexív-elmélet gondolatmenetét: a magyarban kialakuló névelő mellett vajon miért „maradt meg” (az avatar-elmélet nézőpontjából megfogalmazva) a határozottsági értéket jelző, immár redundánsnak tekinthető tárgyi egyeztetés?

A válasz az avatar-elmélet számára sem lehet alapvetően más, mint a reflexív-elmélet keretében megkonstruált grammatikalizációs ösvény záró fázisa (É. KISS – MUS 2022: 53–58), amit a jelen tárgyalásban a következőképpen foglathatunk össze: ahelyett, hogy az igeragozás egyszerűsödött volna a redundancia csökkentése végett, inkább új szórendi lehetőségek nyíltak meg. Ha nincsen már az a szigorú szórend, amelyben a tárgyat a szórendi helyéről is biztonságosan be lehet azonosítani, akkor a biztonságos (és a korábbinál nem lassúbb) azonosítást – ami felfogható evolúciós előnyként – az teszi lehetővé, ha megmarad a tárgyról két helyen nyújtott információ. A cizellált igeragozásnak megvan az az előnye is, hogy az alanyi mellett a tárgyi névmásnak sem kell feltétlenül hangalakot öltenie (*pro-drop*), anélkül is sikeres a horgonyzás, köszönhetően a konzerválódó avatar-szemléletnek (3.3.): pl. *Hívsz [te engem]? Hívlak [én téged]!*

¹¹ Maga az *-(A)lak* alak is tekinthető úgy, mint a hibrid karakter indikátora. A *vonzol* alak a (13a)-ban azt mutatja, hogy a második személyre utaló *-l-* előtt, ha nincsen kiváltva a tárgyi egyeztetés, akkor nem az *-A-* a potenciálisan megjelenő magánhangzó (l. még *körözöl* [*valahol*], *élvezet*); ezek szerint viszont a *vonzalak* alak (15b) a tárgyi egyeztetés kiváltott voltát jelzi, ami a direkt kontextusokban lehetséges (l. *vonzotta/élvezte azt*, szemben a *vonzott/élvezett valamit* változatokkal). Maga az *-l-* és a *-k-* viszont olyan kontextusokban fordul elő, amelyekben nincsen tárgyi egyeztetés (vö. *vonzol/vonzok valamit*, de *vonzod/vonzom azt*). Visszatérve arra az *-A-* morféma, pontosabban általános változatában *-JA-* morféma, amelynek imént a tárgyi egyeztetés lehetővé tételét tulajdonítottuk (l. még *edz-e-lek*), és ami egy új vonzattal (egy birtokossal) való egyeztetési viszonyt teremt meg a főnevek esetében is (pl. [*ez méz*] / [*ez az ő méze*]; [*ő cár*] / [*ő az oroszok cárja*]; l. MELCSUK 1965), jövőbeli célunk egy olyan hipotézisnek a vizsgálata, miszerint ez a morféma rokonságban áll a PUSZTAY (2020: 207) által említett mari *koð-a* 'hagy' tranzitív ige végződésével, amit az intranszitiv *koð-eš* 'marad' igével állít minimálpárba. A hipotézist olyan finn minimálpárokkal támogatjuk meg ehelyütt, mint a *jatk-u-* 'folytatódik' / *jatk-a-* 'folytat', illetve *päätt-y-* 'végződik' / *päätt-ä-* 'befejez'.

A szórendi szabadság növekedésének a háttérében a Topik–Komment szerkesztés megnövekvő szabadsága állhatott – azaz gazdagodó interpretáció, az információ „csomagolásának” (KRIFKA 2008: 243–246) új lehetőségei; ezt szemlélteti a (16a–b) minimálpár. Az avatar-elmélet keretében úgy szemléltethetjük a feltételezett nyelvtörténeti változást, hogy a (16a) egy olyan korábbi nyelvállapotot idéz fel, amikor az ¹avatar₄ – összhangban a funkcionális negyedik személyiségével – még csak az új információt nyújtó Komment szakaszban állhatott. A (16b)-ben bemutatott Topik–Komment szerkesztés egy olyan későbbi korszakban válhatott lehetségessé (a feltételezett evolúciós úton járó nyelvekben), amikor az avatar összetett személyjegyének már elenyészett a funkcionális oldalához kapcsolódó interpretációja (4. személy), és maradt a referenciális személyjegyéhez kapcsolódó interpretáció (1. személy), miszerint határozott referencia irányul valakire, így az adott kifejezés a Topik szakaszban is megjelenhet (amivel párhuzamosan a határozott alany számára viszont megnyílhatott a Komment).

- (16) a) [_{Topik} ³A dán lány₃] [_{Komment} ¹engem₄ hívott].
 b) [_{Topik} ¹Engem₄] [_{Komment} ³a dán lány₃ hívott].

4.2. Hogyan azonosítható a tárgy az alannyal szemben az uráli nyelvekben? Ez a pont a „redundancia luxusának” kérdését terjeszti ki a teljes nyelvcsaládra, a 4.1. szakaszban felvázolt hipotézis kiterjesztéseképpen.

(17)	<i>me-m-na-m</i>	<i>te -n- da-m</i>	mari
	<i>mi-Ø-nk-et</i>	<i>ti-Ø-tek-et</i>	magyar

Az, hogy a birtokos szerkesztésű tárgyi névmások egymással távoli rokonságban álló uráli nyelvekben is felbukkannak, ahogyan azt a (17) szemlélteti (l. még É. KISS – MUS 2022), érv amellett, hogy a felvázolt avatar-grammatika a közös ősök sajátja. A redundancia-kérdés pedig akkor úgy vetődik fel, hogy az alany és a tárgy elkülönítésének az aktivitási almaximára (3.2.) való feltételezett alapozása hogyan adja át a helyét (más) szórendi tényezőkre alapuló stratégiáknak, részleges vagy minden tárgyra kiterjedő tárgyesetragozásnak, illetve hogyan hat a névelők kialakulása az érintett grammatikai rendszerekre. A mariban például a meglehetősen szigorú SOV szórend és a szinte teljeskörűen kötelező tárgyragalkalmazás párhuzamosan a tárgyi egyeztetés hiányával azt az általánosítást nyújtja, hogy – szemben a magyarral, ahol a szóban forgó redundancia csökkentése helyett új funkciók jelentek meg a nyelvben (4.1.) – a mariban az igeragozás egyszerűsítő kopása következett be, és továbbra is nélkülözni tudják a névelőt.

A szakasz zárásaképpen megosztunk egy érdekes adalékot arról, hogy a magyar grammatika háttérében viszont micsoda erővel jelen van a tárgy prominenciáját kifejező egyeztetés (ALBERTI 2016), az elkülönítő tárgyjelölés: egy nyelvelsajátító gyermek néhány adatát mutatjuk be a két- és négyéves kora közötti időszakból, a 2010-es évekből. A tekintendő igék mind egyes szám első személyűnek vannak szánva – ez a kontextusból egyértelmű volt, illetve egyes példákban meg is jelenik a névmási alany (18d, f) – és múlt időben állnak, a tárgy pedig a (18g)

példában második személyű, a (18a–b)-ben harmadik személyű, a többiben pedig a gyermek szándéka szerint negyedik személyű (vagyis határozatlan).

- (18) a) [2;0 *Nyuszi. Kaptam a doktornénitől.*]
- b) [3;4 *Le próbáltam szedni, és leszedtem.*]
- c) [2;6 *Jól aludtak.*]
- d) [2;10 *Én találtak egy morzsát.*]
- e) [3;4 *(Képzeld el, hogy) az oviban aludtak az ágyamban.*]
- f) [3;4 *Én voltak a mumus. Hörögtek.*]
- g) [3;6 *Megint leköpködték.*]

Azt figyelhetjük meg, hogy a gyermek „kijavítja” a magyar morfológiát, ahol múlt időben az 1SG alany mellett egybeesik a harmadik és a negyedik személyű tárgyhoz tartozó egyeztetés. *Aludtam, találtam, voltam, hörögtem* – így kellene használni a megfelelő igét a (18c–f) példákban. A gyermek azonban a jelen időben használatos *-Vk* morfémát alkalmazza, ignorálva azt a tényt, hogy így 3PL igelakokat állít elő, érzékennyé téve viszont az igealakot a tárgy határozottági értékére. A tekintett időszakban egyébként egyetlen 3PL igelakot sem sikerült feljegyeznie az adatgyűjtő szülőknek.

5. Összefoglalás. A Magyar Nyelv egy korábbi számában közölt nyelvtörténeti megfigyelésekből és az azok alapján megfogalmazott általános kérdésekből, felvetésekből indultunk ki az 1. szakaszban, és folyamatosan azokra reflektálva mutattuk be az avatar-elméletünket a 2–4. szakaszban – mint gondosan kidolgozott általános választ e kérdésekre. Itt is idézzük a kiindulópontnak tekintett passzust (PUSZTAY 2020: 208): „A régi, paradigmába szerveződött struktúrák erejét jelzi, hogy a magyar nyelvben ma a határozatlanság–határozottság ellentétét egyszerre két eszközzel, tehát a nyelv egyik alapszabályának, a gazdaságosságnak ellentmondva fejezi ki, ti. a névelővel és a megfelelő igeragozási típus megválasztásával.”

Az avatar-elmélet számára kulcsfontosságú az a rejtett állítás az idézetben, hogy egykoron – „az eredeti helyzetben” – olyan markáns rendszerbe álltak össze bizonyos grammatikai tényezők, hogy az akkor működő kohéziós erők – noha a háttérben álló kognitív szemlélet már elenyészett – a magyarban mind a mai napig összetartják a rendszert, amelynek feltárását az segítette, hogy a magyar nyelv általános/elméleti nyelvészeti kutatásának különféle területeire a kétezres években releváns új gondolatok áramlottak be. A nyelvtörténeti/uralisztikai kutatást tehát „kívülről érkező” eszmékkel termékenyítettük meg.

A 2. szakaszban felvázoltuk az avatar-elmélet formális rendszerét. Az elkülönítő tárgyjelölés elméletkörében született gondolatok közül a negyedik személy bevezetését vettük át (2.1.), a személyhierarchia-érzékenységi elméletkörből pedig az inverz beszédhelyzeti kontextusok fogalmát (2.2.). Az új fogalmakra alapozva kimondtuk, hogy az inverz kontextusokban megjelenő kifejezések negyedik személyű névmásokként funkcionálnak, és a szinkrón nyelvéllapotban indokolatlan módon birtokos szerkezettel rendelkeznek (2.3.).

A 3. szakaszban e rendszer kognitív hátterére adtunk hipotézist, ami lényegében a beszédcselekvés aktivitási relációs hálózata (3.1.). A bemutatott beszéd-cselekvés-modellben tehát a személyhierarchia-érzékenységet a világ történései konceptualizálásának egy potenciális rendezőelveként határoztuk meg kognitív aspektusból, ami pragmatikai szempontból tekintve kijelöli a beszédcselekvésnek egy hatékony stratégiáját, amit grice-i maximaként is értelmezhetünk (3.2.). Az avatar-elmélet a horgonyzási elméletkörbe is bevonható; azt állítjuk, hogy a személyhierarchia-érzékeny nyelvekben nemcsak azt jelzi a grammatika, hogy a beszédcselekvés kontextusában értelmezett négyféle szereplő milyen mondatbeli prominens szerepekben jelenik meg, hanem hogy a köztük fennálló aktivitási relációs hálózat másolódik-e rá a mondatbelire, vagy annak ellentéte (3.3.). A beszédcselekvésben aktív szereplők számára (*én/te/mi/ti*) egy mondatban (az „aktív” alanyi szerep helyett) a tárgyi szerep – ami elsődlegesen a behatott páciensi szereplő – előnytelen, nem kompatibilis, ezért csak közvetve osztható ki nekik. Az *engem* és a *bennünket* névmástípusra alkalmazható [x-nek az y része] séma tökéletes közvetítő ebben a felfogásban: referenciális szempontból az y azonosnak tekinthető az x-szel, miközben funkcionálisan eltérőek: a beszédhelyzetben éppen aktív x az elbeszért történet adott tagmondatában éppen behatást elszenvedő y részével vesz részt (amikor például megharapja a medve vagy megsebesíti egy lezuhanó szikla). Az x beszédrésztvevővel referenciálisan azonos y szereplő x-nek az elbeszélésbeli képviselője, mintegy a valóságban beszélő/hallgató szereplő avatarjaként funkcionál az elbeszélés világában (3.4.). Ezt az intuíciót úgy ragadhatjuk meg, hogy megfogalmazzuk: egy személyhierarchia-érzékenységen alapuló grammatikai rendszerben avatarként definiáljuk azokat a különleges névmásokat, amelyek kettős személyjeggyel rendelkeznek: a referenciális személyjegytől eltér a funkcionális személyjegyük. Az, hogy ez a definíció a visszaható névmásokat is avatarnak minősíti, koherens kiterjesztését nyújtja a rendszernek (3.4.). Az avatar-elmélet legfőbb tézise az, hogy ezzel a megközelítéssel számot tudunk adni az 1. szakaszban bemutatott szakirodalomban ismertetett rejtélyes igeragozási és névmás-morfológiai jelenségekorről (3.5.), összpontosítva az inverz kontextusokban megjelenő avatar karakterű névmásokra. Van azonban egy direkt kontextus is, az 1SG>2, amelyben avatar jelenik meg: például *hívlak téged/titeket*. Rámutatunk, hogy ez a kontextus köztesnek, hibridnek nevezhető esetet képez az inverz és a direkt kontextusok között, amiből le is vezethetők a kapcsolódó grammatikai jelenségek (3.6.).

A 4. szakaszban az 1. szakaszban redundancia-problémaként megfogalmazott PUSZTAY-féle felvetést vettük górcső alá. A magyarra vonatkozóan azt a tézist fogalmaztuk meg, hogy ahelyett, hogy az igeragozás egyszerűsödött volna a redundancia csökkentése végett, inkább új szórendi lehetőségek nyíltak meg, amelyek a Topik–Komment szerkesztés megnövekvő szabadságát nyújtják a mai magyar grammatikában (4.1.). A redundancia-problémakör vizsgálatát más uráli nyelvekben is tervezzük elvégezni az avatar-elmélet talaján – ezzel a jövőbeli kutatási irányt kijelölő gondolattal zártuk a szakaszt (4.2.).

A címre utalva úgy összegezhetjük a tanulmányt, hogy a bemutatott avatar-rendszerben jelöljük meg azt a – koherens kognitív hátterének köszönhetően stabil,

kifinomult paradigmába szerveződött – struktúrát, amely máig ható erővel őrzi a formai jegyeit, az „európai” névelőnek a magyarban való megjelenéséből adódó redundanciát úgy élve túl, hogy a Topik–Komment szerkesztés megnövekvő szabadságának elősegítőjévé minősült át.

Kulcsszók: személyhierarchia-érzékenység, elkülönítő tárgyjelölés, horgonyzás, grammatikalizációs ösvény, társalgási együttműködési maximák.

Hivatkozott irodalom

- ABONDOLO, DANIEL MARIO 1988. *Hungarian inflectional morphology*. Bibliotheca Uralica 9. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ALBERTI GÁBOR 2016. Az egyszeri paraméteres gyerek esete a magyar alanyi és tárgyas ragozással. In: SZIGETVÁRI, PÉTER ed., *70 snippets to mark Ádám Nádasdy's 70th birthday*. Eötvös Loránd University Department of English Linguistics, Budapest. <http://seas3.elte.hu/nadasdy70/alberti.html> (2017. 10. 30.)
- ALBERTI GÁBOR – FELTIZI-VERESS SAYPASHEVA ANASTASIA – FARKAS JUDIT megj. e., *Avatarok a magyar igei és nem igei személytoldalékolás személyhierarchia-érzékeny rendszerében és grammatikalizációs ösvényeken*. Kézirat.
- ALBERTI, GÁBOR – KLEIBER, JUDIT 2024. Lifelong (Mind) Representationalism in Dynamic Semantics. *Acta Linguistica Academica* 71: 87–116. <https://doi.org/10.1556/2062.2024.00671>
- ALBERTI, GÁBOR – SZABÓ, MÁRIA HELGA 2002. Discourse-Semantic Analysis of Hungarian Sign Language. In: SOJKA, PETR – KOPEČEK, IVAN – PALA, KAREL eds., *Text, Speech and Dialogue. 5th International Conference. Proceedings*. LNAI 2448. Springer, Berlin–Heidelberg. 73–80. <https://doi.org/10.1007/3-540-46154-X>
- AUSTIN, JOHN L. 1975. *How to do things with words*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198245537.001.0001>
- BÁRÁNY, ANDRÁS 2017. *Person, Case, and Agreement. The Morphosyntax of Inverse Agreement and Global Case Splits*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198804185.001.0001>
- BARTOS, HUBA 2001. Object agreement in Hungarian. A case for Minimalism. In: ALEXANDROVA, GALINA M. – ARNAUDOVA, OLGA eds., *The Minimalist Parameter: Selected papers from the Open Linguistics Forum, Ottawa, 21–23 March 1997*. John Benjamins, Amsterdam. 311–324. <https://doi.org/10.1075/cilt.192.25bar>
- BÉJAR, SUSANA – REZAC, MILAN 2009. Cyclic agree. *Linguistic Inquiry* 40: 35–73. <https://doi.org/10.1162/ling.2009.40.1>
- COLLINS, CHRIS – MOODY, SIMANIQUE – POSTAL, PAUL M. 2008. An AAE Camouflage Construction. *Language* 84: 29–68. <https://doi.org/10.1353/lan.2008.0059>
- COPPOCK, ELIZABETH 2022. Object agreement in Hungarian. In defense of a semantic solution. *Journal of Uralic Linguistics* 1: 121–148. <https://doi.org/10.1075/jul.00005.cop>
- COPPOCK, ELIZABETH – WECHSLER, STEPHEN 2010. Less-travelled paths from pronoun to agreement. The case of the Uralic objective conjugations. In: BUTT, MIRIAM – KING, TRACY HOLLOWAY ed., *The proceedings of the LFG '10 conference*. CSLI Publications, Stanford. 165–185.

- COPPOCK, ELIZABETH – WECHSLER, STEPHEN 2012. The objective conjugation in Hungarian. Agreement without phi-features. *Natural Language and Linguistic Theory* 30: 699–740. <https://doi.org/10.1007/s11049-012-9165-5>
- DALRYMPLE, MARY – NIKOLAEVA, IRINA 2011. Objects and information structure. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511993473>
- DEN DIKKEN, MARCEL 2004. Agreement and ‘clause union’. In: É. KISS, KATALIN – VAN RIEMSDIJK, HENK, *Verb clusters. A study of Hungarian, German and Dutch*. (Written in 1999; published in its original form in 2004.) John Benjamins, Amsterdam. 445–498.
- DONER, JULIANNE 2019. *The EPP across Languages*. PhD dissertation. University of Toronto, Toronto. Kézirat.
- É. KISS, KATALIN 2005. The inverse agreement constraint in Hungarian. A relic of a Uralic–Siberian sprachbund? In: BROEKHUIS, HANS – CORVER, NORBERT – KOSTER, JAN – HUIJBREGTS, RINY – KLEINHENZ, URSULA eds., *Organizing grammar. Linguistic studies in honor of Henk van Riemsdijk*. De Gruyter, Berlin. 108–116. <https://doi.org/10.1515/9783110892994.108>
- É. KISS, KATALIN 2013. The inverse agreement constraint in Uralic languages. *Finno-Ugric Languages and Linguistics* 2/3: 2–21.
- É. KISS, KATALIN 2017. The Person-Case Constraint and the Inverse Agreement Constraint are manifestations of the same Inverse Topicality Constraint. *The Linguistic Review* 34: 365–395. <https://doi.org/10.1515/tlr-2017-0004>
- É. KISS, KATALIN – MUS, NIKOLETT 2022. The Reflexive Cycle. *Journal of Uralic Linguistics* 1: 43–66. <https://doi.org/10.1075/jul.00003.kis>
- FARKAS, JUDIT – FELTIZI-VERESS SAYPASHEVA, ANASTASIA – ALBERTI, GÁBOR megj. e. Accusative Personal Pronouns in Hungarian Functioning as *Avatars*. Kézirat.
- GRICE, PAUL 1975. Logic and conversation. In: COLE, PETER – MORGAN, JERRY L. eds., *Syntax and Semantics* 3. Academic Press, New York. 41–58.
- HELIMSZKIJ, JEVGENYIJ 1982. *Drevnejšie vengersko-samodijskie jazykovye paralleli. Lingvističeskaja i etnogenetičeskaja interpretacija*. Nauka, Moskva.
- KAMP, HANS – REYLE, UWE 1993. *From discourse to logic*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-1616-1>
- KLEIBER, JUDIT 2005. Across world(let)s in a representationalist dynamic semantics. In: GERVAIN, JUDIT ed., *10th ESSLLI Student Session. Proceedings*. ESSLLI, Edinburgh. 112–121.
- KRIFKA, MANFRED 2008. Basic Notions of Information Structure. *Acta Linguistica Hungarica* 55: 243–276.
- MELCSUK IGOR 1965. A magyar főnév birtokos személyragjainak morfológiai felépítéséről. *Magyar Nyelv* 61: 264–275.
- OISHI, ETSUKO 2016. Austin’s Speech Acts and Mey’s Pragmemes. In: ALLAN, KEITH – CAPONE, ALESSANDRO – KECSKES, ISTVAN eds., *Pragmemes and Theories of Language Use. Perspectives in Pragmatics, Philosophy & Psychology* 9. Springer International Publishing, Switzerland.
- PUSZTAY JÁNOS 2020. A magyar nyelv néhány jegyének eredetéről. *Magyar Nyelv* 116: 206–214. <http://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2020.2.196>

- RÁKOSI, GYÖRGY 2025. Accusative case, possessive structure and grammaticalization. Reflexives and object pronouns in Hungarian. *Journal of Uralic Linguistics* 4: 80–115. <https://doi.org/10.1075/jul.00036.rak>
- REBRUS PÉTER 2000. Morfofonológiai jelenségek. In: KIEFER FERENC, *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 763–947.
- SILVERSTEIN, MICHAEL 1976. Hierarchy of Features and Ergativity. In: DIXON, ROBERT M. W. eds., *Grammatical Categories in Australian Languages*. Australian Institute of Aboriginal Studies, Canberra. 112–171.
- VOLCHOK, IRINA 2019. *A Synthesis of Obviation in Algonquian Languages*. MA Thesis. University of Manitoba, Winnipeg. Kézirat.

“The power of old structures organized in paradigms” in the system of Hungarian conjugation

We intend to present our ‘avatar theory’ as an approach that can be based on, and reflect to, the observations, general questions and hypotheses on Uralic language history in a paper published in *Magyar Nyelv* (PUSZTAY 2020). The avatar theory is primarily devoted to the explanation of two puzzling phenomena in the synchronic grammatical system of present-day Hungarian, the key to which, however, is claimed to be the reconstruction of an ancient system of agreement through a combination of the diachronic methodology elaborated by É. KISS and MUS (2022) and the synchronic methodologies currently applied in such hot areas of theoretical linguistics research as those of person hierarchy sensitivity, differential object marking, anchoring and camouflage constructions. We claim that the powerful “old structures organized in paradigms”, referred to in the title, can exactly be the components of the avatar grammar sketched in the paper, which, due to its strong cognitive basis, could preserve the features that have defined the highly complex system of Hungarian conjugation unto this day.

Keywords: person-hierarchy sensitivity, differential object marking, grammaticalization paths, anchoring, maxims of conversation.

ALBERTI GÁBOR – FELTIZI-VERESS SAYPASHEVA ANASTASIA – FARKAS JUDIT
Pécsi Tudományegyetem
Generatív Nyelvészet a Szinkrón és Diakrón Nyelvelírásban Kutatócsoport